SANTA LIENA FIL-GŻEJJER TAGĦNA

(Bċejjeċ ta' Storja)

DAĦLA

L-Istorja ta' pajjiżna turina li Malta kienet taħt idejn ħafna ġnus: wieħed jista' jibda jsemmi lill-Feniċi bħala l-ewwel nies li ħakmu l-Gżira li lilha semmew "Maleth" jew "Melath".

Jingħad mill-kittieba li fis-sena 700 Q. K. il-Griegi ħadu lil Malta u li dawn bnew l-Imdina bl-isem "*Melita*", u l-Kastell t'Għawdex bl-isem "*Civitas Glauconis*".

Il-Kartaġinisi rebħu lill-Gżejjer 220 sena wara, iżda ġew imkeċċijin mir-Rumani fis-sena 216 Q. K.

Fi żmien il-ħakma tar-Rumani ġie San Pawl f'Malta u ikkonverta lill-misserijietna. Fi żmien il-persekuzzjonijiet li għamlu l-imperaturi pagani ta' Ruma lil l-insara xi wħud minn misserijietna waqgħu martri.

B'turija t'hekk insemmu lill-Martri Eutacchia u bosta oħra li l-fdal tal-għadam tagħhom kien jew għadu merfugħ f'kaxxa fil-Kattedral tagħna (1).

Wieħed wara l-ieħor mietu u nqerdu l-imperaturi kiefra u fis-sena 306 A. D. laħak l-ewwel Imperatur Nisrani, il-kbir Kostantinu bin Santa Liena.

P. P. Castagna igħid li hawnhekk sar it-tieni u l-akwa għors tad-Din Nisrani f'Malta (2).

Kostantinu għamel 'l ommu imperatriċi u ħareġ flus bix-xbieha tagħha u bl-ismijiet: "*Flavia-Giulia-Elena*".

Għal din il-ħaġa id-dinja Nisranija, li rat tant ġid tul il-ħajja ta' Kostantinu ma setgħetx bi tpattija ma tqimx 'l ommu Lieni.

IL-QIMA TAGĦHA F'MALTA

Dr. Don Ġwann Bugeja igħid li Santa Liena ilha patruna titulari ta' Birkirkara minn żmien antik u li ma tantx hu magħruf, iżda nafu li qabel l-1090 A.D., kien hemm knisja dedikata Lilha in-naħa tal-"*Għarar*" qrib lejn ix-xtut u li l-kittieb Abela-Ciantar igħid li kien hemm ħafna siġar tal-ġnibru, li minnhom dak il post ħa l-isem (3).

(1) Skond Mons. Bres. Kan. Gatt-Said etc.,
(2) "Storja ta' Malta"
(3) "Malta Illustrata."

Għan-nies ta' Birkirkara, li kienu f'din in-naħa, l-isqof Senatore DeMello — żmien il-Papa Eugenio IV — għamel fl-1436 A.D., lil din il-Knisja parroċċa, u għalhekk sfat waħda minn l-ewwel tmienja ta' Malta.

Kif semmejna, Birkirkara kienet qrib il-baħar u mħabba f'hekk bosta drabi kienu jiġu milqutin mill-furbani, iżda in-nies meta rat dan daħlu aktar il-ġewwa u l-parroċċa tagħhom saret il-knisja żgħira ta' Santa Marija.

Ma nafux sewwa meta sar dan it-tibdil tal-post, iżda żgur li qabel l-1530 A. D., li f'dik is-sena ġie f'Malta l-Ordni tal-Kavalieri, u kif jidher ukoll ċar biż-żejjed mil l-Atti tal-Vista ta' Mons : Pietru Duzzina, li fl-1574 ġie mibgħut f'Malta mill-Papa Gregorio XIII, bħala visitatur apostoliku.

Visitavit Ecclesiam Ruralem sub vocabulo S. Helenae constructam in pertinen. Birchircarae in contrada nuncupata Arar, quae alias dicitur fuisse Parochialis Ecclesia. Kliem reġistrat, fejn juri li d-delegât apostoliku żar knisja ta' Santa Liena fil-Għarar ta' Birkirkara, li xi żmien qabel kienet parroċċa: jiġifieri qabel 1574 A. D.

Billi l-poplu beda jikber u billi l-knisja bdiet tkun żgħira, il-Kappillan Dr. Don Filippo Borgia ħareġ minn tiegħu u ġabar flus biż-żejjed biex f'lokha fl-1616 bena' l-famuża Knisja l-qadima, li l-lum—għalkemm nofsha mġarrfa—kiegħda turi tassew li sewwa qalu l-kittieba kollha, meta għarfuha bħala :—"Monument ħaj tal-*Belle Arti*".

Dan it-tempju nbeda mil l-Arkitett ta' l-Ordni, il-Malti Fra Vitor Cassar u nbagħad tkompla minn Tommasu Dingli li kien ukoll Arkitett ta' l-Ordni.

Għalkemm dan it-tempju ġie wkoll dedikat lil Sidtna Marija SSma., iżda meta l-Kappillan Dr.Don F. Borgia, li kien Protonotarju Apostolku u duttur taż-żewġ liġijiet, waqqaf hemm fl-1630 l-ewwel Kolleġġata ta' Malta u Għawdex, (1) kienet taħt it-titolu ta' Santa Liena, kif jidher mill-Bolla tal-Papa Urbanu VIII tad-9 ta' Diċembru 1630, li tgħid :— "*sub titulo et invocatione S. Helenae Reginae*". Ix-xbieha tal-Qaddisa ġiet minquxa fil-għoli f'nofs il-kor u l-bolli tal-Kapitlu bdew jiġu iffirmati hekk: "*Praepositus Collegiatae S. Helenae*" —"*Canonici dell'Insigne Chiesa Collegiata di S. Elena Regina della Terra Birchircara*".

Il-quddiem billi dan it-tempju kien xi ftit il-bogħod min-nies, fis-27 t'April 1727, tqiegħdet, mil l-isqof Gaspare Gori Mancini flimkien mal-Kapitlu u Kleru ta' Birkirkara,

(1) 103 snin qabel, l-ewwel waħda

l-ewwel ġebla tal-Knisja l-ġdida, li hi twila 177 u wiesgħa 100 pied ingliż. Din il-knisja hi waħda mil l-aqwa tal-Gżejjer tagħna u hija mżejna b'pitturi *a fresco* u taż-żejt tal-Prof: Virginio Monti ta' Ruma u ta' l-aqwa artisti maltin.

Santa Liena hija t-titular ta dan it-tempju bħalma hekk kienet fl-antik fl-inħawi tal-"Għarar," u iżjed wara meta twaqqfet il-primarja Kolleġġjata fil-Knisja ta' l-Assunta.

Il-vara ta' Santa Liena intgħamlet b'rigal mill-patrijott malti Vincenzo Borg (Ċensu Braret) li kien Kap tal-Battaljun ta' Birkirkara fl-Imblokk tal-Franċiżi.

* * *

L-ewwel parroċċa ta' Malta kienet il-Kattedral, it-tieni waħda kienet dik tal-Birgu li saret fl-1090 A. D., iżda 346 sena wara saru tmien parroċċi f'daqqa u għalhekk Santa Liena—minn dik is-sena sa meta saru parroċċi—kienet patruna titulari ta' Birkirkara u ta' l-irħula kollha ta' madwarha. Dawn kienu: Tal-Gżira, li saret parroċċa fl-1923 minn l-Isqof Dum Mawru Caruana—l-iżjed waħda li damet.

Sal-1928 kienet patruna titulari tal-kontrada Sta. Venera li nbagħad giet imwaqqfa parroċċa minn l-istess Isqof.

Il-Bajja ta' S. Ġiljan qabel ma saret parroċċa fl-1891 mill-Isqof Pietro Pace kellha bi protettriċi lill Santa Liena.

Is-Slimiżi, qabel inqasmu f'żewġ parroċċi—sa l-1879—kollha jissejħu "Elenjani" bħall-Karkarisi. Il-lum hemm triq imsemmija Strada S. Elena.

Sal-1876 il-vera parroċċa ta' l-Imsida b'Tal Pietà magħha kienet dik ta' Birkirkara imsemmija għal Santa Liena.

Fl-1655 il-Balzanin spiċċaw mill-parroċċa ta' Santa Liena għax f'dik is-sena l-Isqof Fra M. Giov. Balaguer għamilha parroċċa. L-ewwel kappillan kien Dun Adrîanu Zarb ta' Birkirkara.

Fl-1594 Ħal-Lija sar raħal u għalkemm f'dak iż-żmien il-Karkariżi kellhom lil Sta. Marija b'patruna titulari tagħhom, dan ir-raħal—magħdud sa dak iż-żmien b'biċċa minn Birkirkara—kellu lill Santa Liena bi protettriċi.

Ħ'Attard kien l-ewwel wieħed li nqata' minn Birkirkara u sar raħal għalih (1575 A. D.). Għalkemm sew qabel kemm wara li sar raħal kellu lil Santa Liena b'patruna titulari, nafu li Santa Liena kienet il-protettriċi tiegħu fiż-żmenijiet ta' qabel ġew il-Kavalieri.

Fl-antik, il viċi-parroċċa ta' Bormla kienet dedikata lil Santa Liena u aktarx illi s-sajjieda kienu l-ewwel nies li

ħasbu għal din il-knisja, iżda aktar tard il-Baruni Pawlu Cassar (ħu l-arkitett Gerolamu) kien l-aqwa benefattur tagħha.

Igħidu li nbniet fis-seklu tmienja jew disgħa u fl-Atti tas-Sagri Visti ta' Mons. P. Duzzina nsibu li kien hemm żewġ knejjes—il-waħda tal-Madonna tas-Sokkors u l-oħra tas-S.S. Salvatur — u li jaħsbu li l-aħħar kienet l-istess waħda ta' Santa Liena

Il-Knisja ġiet imwaqqa' fl-1636 mil l-Isqof Mons. Fra Ġwann Balaguer biex jinbnew is-swar tal-Firenzola, u minn ġo' fihom hemm mina sal-lum magħrufa: *Saint Helena Gate* bi triq ħdejha "Strada Sant'Elena". Il-Bormliżi għandhom qima kbira lejn din il-qaddisa u n-nies tat-triq li semmejna, jagħmlu kull sena, fit-18 t'Awwissu, luminazzjoni ma' djarhom. Is-sabiħ kwadru tal-Madonna li hemm fil-parroċċa kien qabel fil-knisja ta' Santa Liena.

Fil-Knisja ta' San Pawl tal-Belt Valletta jinsabu artali dedikati lill-qaddisin patruni tal-professjonisti u tas-snajja'. Fosthom kien hemm artal dedikat lil Santa Liena bħala "patruna ta' l-arġentieri", iżda billi kien hemm miktub li maż-żmien dik in-nava kellha titkabbar, l-arġentieri ma setgħux jagħmlu spejjeż u flokhom indaħlet il-Konfraternità tal-Karità, u għalhekk l-artal ġie dedikat lill-Madonna taħt dak it-titlu. Il-Kan. Kap. Dun Viċenz Caruana dei Conti Gatto (1) igħid li aktarx il-Pittur Malti Fco. Zahra kien li pitter l-inkwatru ta' Santa Liena tal-Knisja ta' San Pawl tal-Belt u li l-lum jinsab fis-Sagristjia ta' l-Oratorju.

IL-QIMA TAGħHA F'GħAWDEX

Fix-Xewkija kien hemm knisja ta' Santa Liena u li fuqha fil-visti ta Mons. P. Duzzina nsibu hekk :—

S. HELENÆ BENEFICIUM

"Eccla sub vocabulo S. Helenae sita in qta ta Sceuchia
"quæ est benficium simplex, quod a nemine regitur, prope
"hanc Ecclam est petium terræ tumolor circiter trium ad
"eamdem Ecclam spectan qd possidetur per Michæl Dan fan-
"jium absque ullius obsequii præstatione et Eccla est diruta.
"D.nus mandavit dm Ecclam profanari servata forma Conc.
"Trid illiusque obligationem transferri ad Ecclam Parolem
"in qua arbitrio Rectoris habeat altare in quo erigatur imago
"S. Helenæ et... onus persolvatur."

(1) "Malta Artistica",

Skond it-tradizzjoni, kien hemm knisja ta' Santa Liena fit-triq li tieħu minn Ta' Sannat għall-Munxar, fejn il-lum jâtu l-paljijiet fit-tiġrija ta' Santa Margerita.

Kien hemm Knisja oħra ta' Santa Liena fil-limiti tax-Xagħra.

Akille Ferris isemmi tliet knejjes dedikati Lilha u L. Zammit Haber sab dan id-dokument, li bla jsemmi liema knisja ta' Santa Liena, huwa dan.

"Eccla sub vocabulo S. Helenae creata per familiam de "Refali, qui legavit tumulos quatuor terreni cum onere cele- "brari faciendi missam unam in festo...... et restaurandi "Ecclam cum necesse fuerit, Mathaeus Refali, qui tamquam "haers possidet dm terrenum huic oneri non satisfacit quia "Eccla est penitus diruta. D.mus mandavit Dn Ecclam pro- "fanari, servata forma Conc. Trid et obligationem simul cum "bonis transferri ad Eccla parlem, in qua in altari per recto- "rem assignando esigatur S. Helenae et dicta obligatio "persolvat."

G. Dimech DeBono.